

Dilqəm ƏHMƏD

Azərbaycan tarixşünaslığında qadın hərəkatlarının tarixi ən az öyrənilən mövzulardan biridir. Bu səpkidə bir neçə kitab yazılsa da, geniş oxucu kütləsinə məlum deyil. Nəzərə alsaq ki, Azərbaycan müsəlman şərqində qadına seçki hüququ verən ilk dövlətdir, mövzunun əhəmiyyəti daha da artmış olar.

1918-ci il mayın 28-də elan edilmiş Azərbaycan Cümhuriyyətinin İstiqlal Bəyannaməsinin 4-cü bəndində yazılıb: "Azərbaycan xalq cümhuriyyəti millət, məzhəb, sinif, silk və cins fərqi gözləmədən qələmrovunda yaşayan bütün vətəndaşlarına hüquqi-siyasiyyə və vətəniyyə təmin eyler".

Bu bəndə görə yeni yaradılan dövlət dinindən, milliyətindən, cinsindən (yeni kişi və qadın fərqi qoyulmadan), toplum içərisindəki mövcud ictimai vəziyyətdən asılı olmayaraq hər kəsin mülki və siyasi haqlarının qorunacağını vəd edir. Bununla da Azərbaycan Cümhuriyyətinin Konstitusiyası hökmündə olan İstiqlal Bəyannaməsi ilə yeni dövlətin qadına olan münasibəti ilk gündən müəyyən edilmiş oldu. Cümhuriyyətin ən önəmli addımı qadınlara seçki hüququnun verilməsi idi. 1919-cu il iyulun 21-də Azərbaycan Məclisi-Məbusanı "Azərbaycan Cümhuriyyətinin Müəssislər Məclisinə seçkilər haqqında" Əsasnaməni təsdiq etdi. Bu, Cümhuriyyətin ali seçkilər orqanının səlahiyyətlərini tənzimləyən sənəd idi. Əsasnamə 10 fəsil və 116 maddədən ibarət idi. Əsasnamənin əsas müddəalarında göstərilirdi ki, Müəssislər Məclisi cinsindən asılı olmayaraq ümumi, bərabər və gizli səsvermə yolu ilə seçilmiş üzvlərdən təşkil olunur. Müəssislər Məclisinə 120 nəfər nümayəndənin seçilməsi nəzərdə tutulurdu. Seçkilərdə hər nümayəndə üçün bir seçki dairəsi və səsləri hesablamaq üçün seçki məntəqəsi yaradılmalı idi. Əsasnaməyə görə, cinsindən, irqindən, milliyətindən, dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, 20 yaşına çatmış və səsvermə hüququ olan bütün Azərbaycan vətəndaşlarının səsvermə hüququ vardı. Bu Əsasnamə o dövrdə təkə Azərbaycan-da deyil, bütün müsəlman şərqində ən demokratik seçki hüququnu müəyyən edən tarixi sənəddi. Göründüyü kimi, burada qadınlara da səsvermə hüququ nəzərdə tutulmuşdu. Qadınların kişilərlə bərabər hüquqlu olması tezliklə müxtəlif sahələrdə qəbul edilən qanun və nizamnamələrdə də öz əksini tapdı. 1919-cu ilin 29 sentyabrında BDU-nun idarə olunması və tədris-elmli fəaliyyətinin tənzimlənməsi qaydalarını müəyyənləşdirən Nizamnamə Məclisi-Məbusanda üç ay çəkən müzakirələrdən sonra qəbul edildi. Nizamnamədə universitetin quruluşu, elm və tədris sahələrinin fəaliyyəti, professor-müəllim heyətinin hüquq və vəzifələri təsbit edilmişdi. 9-cu maddədə qeyd olunurdu ki, universitetin istər tədris, istərsə də idarə və təsərrüfat işlərində qadınlar da kişilərlə bərabər eyni vəzifələrdə çalışa bilərlər. Cümhuriyyət dövründə qadınların təhsil almasına xüsusi önəm

verildi. 1919-1920-ci dərs ilinin başlanğıcında Azərbaycan-da 10 qadın gimnaziyası fəaliyyət göstərirdi. 1920-ci ilin başlanğıcında Bakıda "Maariflənmiş Əməkçi Müsəlman Qadınları İttifaqı" da yaradıldı. İttifaq mədəni-maarif işi aparmaq və savadsız qadınlar arasında bilik yaymaq məqsədi güldürdü.

Dövrün şahidlərindən, tanınmış publisist, ictimai-siyasi xadim, ömrünü mühacirətdə tamamlamış

katındakı müsbət və mühüm rolunu təqdir edəcəkdir.

Hələ seçkilərdən bir neçə ay öncə 1917-ci ilin aprelində kişilərlə birlikdə qadın nümayəndələrinin də iştirak etdikləri "Qafqaz İslam Qurultayı"nda çarşafsız və niqabsız olaraq xitabət kürsüsünə çıxan qadınlar əmmaməli və əmmaməsiz təəssübkeşlərin təkfirinə məruz qalmışdılar. Partiyalar arasındakı mücadilədə qadın hüriyyəti və qadınların siyasi haqlara malik olması məsələsi ən münaqişəli mövzulardan birini təşkil edirdi. Qadınla-

Komediyalarında qadına mühüm mövqə ayıran və qadını evinə, ərinə sadıq, bəzən kişisindən daha cəsur, daha zəki bir müsbət obraz olaraq canlandıran Mirzə Fətəlidən sonra bu mübarizəni dəstəkləyən Həsən bəy Məlikzadə oğünkü şərtlər daxilində Azərbaycan qadınını "ərinin köləsi" tələqqi edir və millətin bütün fərdləri ilə birlikdə onların da hüriyyət işiğindən nisibədar olmaları təmənnisini gizlətmirdi. Həsən bəy təkə türkçə ilk qəzeti ("Əkinçi") çıxaran bir mühərrir, ilk teatru quran bir sə-

başlanılırdı. Çünki "Ruhul-qəvanin" müəllifinin də dediyi kimi, bir millət bir çox ailələrin məcmusundan ibarət böyük bir ailədən başqa bir şey deyildir. Ailədə hökm sürən qanun və nizamlar eynilə o millətin ictimai həyatına və sonraları siyasi həyatına da hakim olur.

Ailənin təməl daşını təşkil edən ananın qucağını ilk məktəb olaraq götürən və milli mövcudluğunun özü tələqqi edilən o qucağın mədəniyyət və irfan ocağı halına gəlməsinə çalışan mətbuatın əməyi boşa gətirmişdi.

"Qadınlara hüriyyət"

Azərbaycan qadınının azadlıq uğrunda mücadiləsi

Mirzəbala Məhəmmədzadənin 1954-cü ildə qələmə aldığı "Qadınlara hüriyyət" məqaləsi də bu baxımdan olduqca önəmlidir. Həmin məqaləni dilimizə uyğunlaşdıraraq təqdim edirik:

Mirzəbala Məhəmmədzadə

Qadınlara hüriyyət
Azərbaycan İstiqlal Bəyannaməsinin milli və vətəni haqlardan bəhs edən dördüncü maddəsi millət, məzhəb, sinif və məslək fərqləri ilə birlikdə cinsiyyət fərqlərini də bərtərəf edərək kişilərlə qadınlara bərabər haqlar tanımaqdadır. Mədəni, hüquqi və siyasi mənası ilə Azərbaycan qadınını tam hüriyyətə və insan haqlarına qovuşduran bu qərarın türk və müsəlman aləmində müəzzəm bir inqilab həmləsi olduğuna şübhə yoxdur. Yeni doğulan demokratik bir cümhuriyyətin müstəqəbəl Anayasasına təməl təşkil edəcək olan İstiqlal Bəyannaməsinin digər maddələri kimi bu maddə dəxi tarixi bir təkamül seyrinin məntiqi bir nəticəsi idi. Qadınlarla kişilərə mədəni haqlarda bərabərlik prinsipini tanıyan Bəyannamənin vəz edən Azərbaycan Milli Şurası qadınların da iştirak etdiyi ümumi və sərbəst bir seçki ilə təşəkkül etmişdi. O seçki günlerini xatırlayanlar və yaxud o dövrün mətbuatını tədqiq edəcək olan bu günün və sabahın nəsiləri Azərbaycan qadınının istiqlal hərə-

nətkar deyildir. Bütün bunları maarifi yaymaq uğrunda bir vasitə tələqqi edən Həsən bəyin ana davası ana dilində əsri məktəb idi. Bu davada Azərbaycan qadınının və onun təhsil və tərbiyəsini ön planda tuturdu. Baxın, böyük İsmayıl Qasıralı "Tərcüman"ın 3 mart 1896 tarixli 9-cu sayında nə yazır: "Həsən bəy Rusiyada ilk olaraq "Əkinçi" namında milli qəzet təsis etmişdi. Bu cəhətdən ustaddır. Bu dəfə Bakıda müsəlman qızlarına məxsus məktəbi-fənniyyə üçün rüxsət tələb edir. Həsən bəy əfəndi həqiqət, həmiyyət nümunəsi bir zətdir. Gənc zamanını mətbuata, ixtiyarlığını maarifə və bütün ömrünü millətin istifadəsinə vermişdir".

Eyni "Tərcüman"ın bir neçə gün sonrakı sayında (1896, sayı 14) bunları oxuyuruq: "Müsəlman qızlarının təhsil və tərbiyələrinə məxsus böyük məktəbi-fənniyyə və ədəbiyyə təsisinə qərar verilib, həmiyyət və əfkar-ı maarifpərəstisi ilə məşhur tüccar və fabrikator Hacı Zeynəlabidin cənablarının mübərəti və təşviqi ilə Bakıda zədəgan və mötəbərən müsəlmanların 150 min rubl cəm etdikləri xüsusi bir teleqrafdan anlaşıldı. Yaşayın, bəkililər... tərəqqi yolundasınız!"

Belini içərişəhər adlanan əski Bakının tarixi surlarına söykəmiş və milli memarlıq tərzində tikilmiş gözəl və zərif bina Hacı Zeynəlabidin tərəfindən həmin ilk qızlar liseyi üçün yenə o tarixlərdə inşa edilmişdi. Məmləkətə və millətə yüzlərlə münəvvər ana yetişdirən bu irfan ocağının başında Həsən bəyin rəfiqəsi dayanırdı. Bu irfan ocağından münəvvər Azərbaycan qızları açılan yeni qız məktəblərində bir-bir elm və mədəniyyət günəşi halında parıldamış və qaranlıq mühitimizi parıldatmışlar.

Xüsusilə 1905-ci il inqilabının təmin etdiyi nisbi hüriyyət Azərbaycan qızlarının əsri məktəblərdə oxudulmalarını asanlaşdırmış və yuxarıda adı keçən ilk qız liseyini bu məktəblərə müəllim kadrları yetişdirən ali bir kultür müəssisəsi halına gətirmişdi. Bu hərəkatı təşviq və himayə edən milli mətbuat "Bir münəvvər ana, yüz məktəb müəlliminə bədəldir" şüarı ilə çırpınırdı. 1906-cı ilin aprel ayında çıxan "Dəbistan" jurnalının analara məxsus aylıq əlavəsində "ilk məktəbin ana qucağı" olduğundan bəhs edən məqalənin bu sətirlərini bərabər oxuyaq: "Mədəniyyətli və tərbiyəli anaların əllərində bəslənmiş uşaqların gələcəkdə millət xadimi və camaata xeyir və fayda verən bir şəxs olacaqlarına əsla şəkə və şübhə edilməməlidir".

Bəli, bütün həmlələr millətin mövcudluğunu və istiqbalı namına edilirdi. Bunun üçün də ailədən

Bolşeviklərin buzlu cəhənnəmində ərimiş olduğu anlaşılın böyük milli şairimiz Əhməd Cavadın "İnandım ki, cənnət sənənin ayağının altındadır" şəklində tanrılaşdırdığı bu münəvvər analar Birinci Dünya savaşı illərində artıq qadın hərəkatının idarəçiliyini öz əllərində tutmuşdular. Artıq onların xeyriyyə cəmiyyətləri, ədəbi məhfilləri, birlikləri, ədəbiyyat, mətbuat, sənət və irfan sahələrində mütəəssilləri vardı. Birinci Dünya savaşı illərində ruslar tərəfindən işğala məruz qalan Şərqi Anadolunun Qars, Ərdəhan, Ərzurum və Trabzon bölgələrində qətləmə məruz qalan türk qardaşlarının yardımına qaçan "Bakı Müsəlman Cəmiyyəti-Xeyriyyəsi"nin müfrəzələrində, yetim evlərində, toxuculuq yurdlarında, səhiyyə ocaqlarında, məktəb idarələrində, hətta cəbhəyə qədər gedən heyətlərdə Azərbaycan qızlarının fəal bir mövqə tutduğuna şahid oluruq. 1917-ci il itxılalından sonra isə Azərbaycan qadını siyasi partiyalarda fəaliyyət göstərməyə başlamışdı. Qadınların mədəni haqlara, kişilərlə bərabər olaraq milli və vətəni haqlara malik olub-olmayacağı munaqişə edilən bir dövrdə Azərbaycan qadınları böyük bir imtahan verirdi. Azərbaycan şairinin:

**Bir gün gələcək şəmsi-həqiqət doğacaqdır,
Şərqin bu əsir validəsi hürr olacaqdır!**

dediyi gün artıq gəlmişdi. Seçkilərdə qadınlar demokratik milli cəbhənin dəvətinə icabət etmiş, rəylərini milli dövlət tezisini müdafiə edən partiyanın namizəd siyasısına vermişdilər. İstiqlal bu sayədə elan edilmişdi.

Qadınların da yardımı ilə siyasi zəfərin qazanılmasından sonra elan edilən istiqlal və bu tarixi hadisəni təqib edən istiqlal savaşının zəfərlə nəticələnməsi üzərinə Milli Şuranın qərarı ilə dəvət edilən Azərbaycan Parlamenti Hacı Zeynəlabidinini inşa etdirmiş olduğu ilk türk qız liseyi binasında toplanmışdı. 7 dekabr 1918-ci ildən 27 aprel 1920-ci ilə qədər bu binada fəaliyyət göstərən və milli hakimiyyəti təmsil edən bu ən ali müəssisənin qələm amiri bir qadın olduğu kimi parlament komissiyalarında çalışanların da çoxu münəvvər Azərbaycan qızları idilər.

Qadınların tam hüriyyətlərini əldə etmiş və toplanmaq üzərə olan Müəssislər Məclisində məbus (millət vəkili) olmaq üçün hazırlanırdılar.

İstiqlal Bəyannaməsi ümumi və şümulü bir hüriyyət təmin etmişdi.

"Azərbaycan" (Ankara) jurnalı, sayı 24, mart 1954